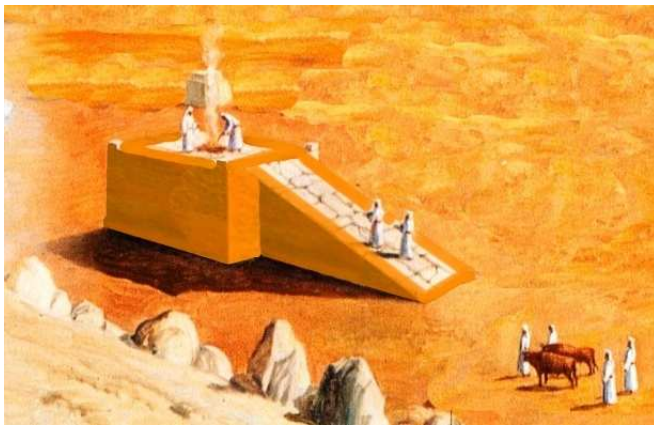

מערכה קמב. מזבח העולה בשילה נוב וגבעון ובית עולמים (סא,ב)

בכי תבוא), שהיו שלושה מזבחות אבן: בשילה, בנוב וגבעון (הנחשבים כמזבח אחד, מפני שגדרם כבמה. רש"י). ובבית עולמים. מדבריו עולה, שמשעה שנקבע למשכן מקום קבע, לאחר תקופת הנדודים במדבר והשהייה בגלגל בזמן כיבוש הארץ – חלה החובה לעשות מזבח מאבנים⁴.

הגמ' מקשה על כך מברייתא בתורת כהנים⁵, האומרת שהאש שירדה משמים בימי משה נשארה על מזבח הנחושת עד ימי שלמה המלך. מכאן, שבזמן שילה לא היה מזבח אבן! על כך משיבה הגמ' שתי תשובות:

א. "הוא דאמר כר' נתן... מזבח של שילה של נחושת היה, חלול ומלא אבנים"⁶. ר' נתן מחדש, שקיים מזבח ממוצע בין מזבח הנחושת שבמשכן לבין מזבח האבנים שבבית עולמים, והוא מזבח שילה, שהיה נחושת ומלא אבנים. נראה שלדעתו היתה חובה לעשותו מאבנים, אבל עשוהו גם של נחושת כדי להורות שהוא כלי ולא בניין, ואין זה המקום הקבוע אשר בחר ה' לשבתו שם.

מזבח נחושת מלא אבנים. כך היה המזבח בשילה לדעת רבי נתן. לדעת רש"י, בהסבר התירוץ הראשון בגמרא, לכך גם מתכוונים רב ורבי אליעזר בן יעקב באומרם שהמזבח של שילה היה מזבח אבנים.

כיצד שיטת ר' נתן מיישבת את הקושי על רב? רש"י מפרש שיש מחלוקת תנאים בדבר: שיטת הספרא שהמזבח בשילה היה של נחושת בלבד, כמזבח המדבר, ואילו ר' נתן סובר שהיה עשוי נחושת ומלא אבנים, ולכך גם מתכוון רב באומרו שהיה זה מזבח אבנים (ולדעתו האש נסתלקה

בתורה נאמרו כמה פסוקים על הלכות בניין המזבח: בפרשת יתרו נאמר: "מזבח אדמה תעשה לי... ואם מזבח אבנים תעשה לי לא תבנה אתהן גזית" (שמות כ,כ-כא). בפרשת תרומה, העוסקת במשכן וכליו, מתואר מזבח עשוי עצי שיטים ומצופה נחושת. ובפרשת כי תבוא, לגבי המזבח שיש להקים בהר עיבל עם הכניסה לארץ, נאמר: "אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך" (דברים כז,ו). פסוקים אלה מעוררים מספר שאלות: האם חובה לבנות את המזבח מאבנים, כמשתמע מן הפסוק האחרון; או שמא מותר גם מאדמה, כמשתמע מהפסוק הראשון? האם במזבח במשכן התקיים דין זה, שהמזבח יהא מאדמה או אבנים? ואם לאו, אלא היתה זו הוראת שעה שיש לעשות מזבח באופן אחר, ממתי חל החיוב לעשות מזבח אבנים? סוגיית הגמרא כאן עוסקת בשאלה: כיצד היה המזבח במשכן בהיותו בשילה? דרך בירור זה, מתבררות גם השאלות הנ"ל, שיש להן השלכה על הלכות בניין המזבח לדורות.

"ואם מזבח אבנים" – חובה

מלשון התורה ניתן להבין, כאמור, שאין חובה לבנות מזבח אבנים, אלא שאם רצו לעשות כן – לא יעשו אותם גזית. אולם במכילתא (סוף יתרו) אומר רבי ישמעאל: "כל אם ואם שבתורה – רשות, חוץ משלשה... כיצא בו 'ואם מזבח אבנים תעשה לי' – חובה. אתה אומר חובה, או אינו אלא רשות? תלמוד לומר: 'אבנים שלמות תבנה'... ומה ת"ל 'ואם מזבח אבנים'? אלא רצה לעשות של אבנים – יעשה, של לבנים – יעשה"¹. לא מצאנו בדברי חז"ל חולק על ר' ישמעאל², והדיון בסוגיה ובמפרשים מתמצה בשאלה מאימתי החלה החובה לעשות מזבח אבנים ומדי ההגדרה המעשית של מזבח זה.

המזבח בשילה – מאבנים, מנחושת, או מנחושת ומלא אבנים?

רב קובע שהמזבח בשילה היה מאבנים. ראייה לכך הביא³ מדברי ר' אליעזר בן יעקב, הדורש מן המילה "אבנים", שנכפלה שלוש פעמים בהקשר למזבח (פעם ביתרו ופעמיים

נמי הכי", הגמ' היא שהביאה את הראיה.

4. רש"י (ד"ה הוא דאמר) כותב אמנם, שמדברי רב"י לא מוכח שחובה לעשותו של אבן, אלא רק שהדבר מותר. אך נראה שרש"י אומר זאת רק כדי להסביר מדוע אין מדברי רב"י הוכחה גמורה לדעת רב, ולכן הגמ' הקשתה על דברי רב מכח ברייתא, אבל לפי המסקנה, לאחר שמצאנו תנא הסובר בפירוש כדעת רב, מתבקש לשוב ולפרש את דברי רב"י כפשטם.

5. ויקרא נדבה פרק ה', בחלק מהנוסחאות היא מופיעה אף ב'סדר עולם', פרק טו.
6. מימרא דומה של ר' נתן מופיעה במכילתא (סוף יתרו) לגבי מזבח הנחושת במשכן: "ר' נתן אומר: חלול באדמה נעשה, שנאמר (שמות כז,ח): 'נבוב לוחות תעשה אותו'". על דעות התנאים במכילתא שם בעניין "מזבח אדמה" ויחסו למזבח הנחושת עיין במערכה הבאה.

1. גרסה אחרת שם: "אלא רצה לעשות של אבנים – יעשה, של אדמה – יעשה". והיא תמוהה לכאורה, שהרי זה סותר לרישא, ופירש המלבי"ם שהחיוב לעשות אבנים אינו אלא בבית הבחירה, ועד אז הרי זו רשות. כך הסבירו הרמב"ע והרמב"ן את הפסוק על דרך הפשט, ועיין הערה 16. אפשר שזוהי גרסת הרמב"ם, שכן מוכח ממנו (הל' בית הבחירה א"ג, בהשוואה להל' ח שם) שלבנים פסולות לבניין המזבח (וצריך עיון בדברי הר"י קורקוס שם הל' יג. ובכסף משנה בהל' ח הביא את דין הלבנים כראיה לדברי הרמב"ם על ההיכל, שניתן לעשותו בלבנים).

2. בכסף משנה הל' בה"ב א"ג כתב שבמכילתא יש החולקים על ר' ישמעאל, אבל נראה שכוונתו לעניין גדר "מזבח אדמה" שהוא מחובר באדמה, עיין במערכה הבאה, ולא לעניין החיוב לעשות מזבח אבנים.

3. כך על פי הגרסה שלפנינו: "דתינא". לגרסת השטמ"ק אות ג: "תניא" או "תניא

על השילוב בין שני המזבחות מביאה הגמ' שתי דעות: דעת "רבנן" שההקטרה היתה על מזבח האבנים בלבד, ומזבח הנחושת עמד לצדו ויצאו ממנו זיקים מאש של שמים. ודעת רב פפא, ש"אושפיזא הוה נקט, וזמנין הכא וזמנין הכא", שהמזבח היה כמלון¹⁰, פעם היתה האש כאן ופעם כאן. לא ברור האם כוונתו שהקטירו תמיד על מזבח האבנים, ורק האש של שמים עברה ממקום למקום, או שבכל פעם הקטירו על המזבח שבו היתה האש¹¹. על פי האפשרות השנייה, מתברר שמותר היה להקריב בשילה גם על מזבח שאינו של אבנים! ניתן להסביר זאת, שדין "מזבח אבנים" אינו דין בהקטרה, שבמקדש חובה להקטיר על מזבח אבנים דווקא, אלא דין במקדש, שצריך שיהא בו מזבח אבנים, מפני שכך היא צורתו של מקדש ושל במת ציבור, שתהיה קבועה להקרבה. לפיכך, אם יש מזבח אבנים המיועד להקטרה – ניתן להקטיר לפעמים על מזבח אחר שאינו של אבנים.

המסקנה להלכה מסוגיה זו

השאלה המרכזית להלכה שמתבררת בסוגיה היא: האם בבית עולמים חובה לעשות מזבח אבנים, או לא? ואם אכן חובה לעשותו של אבן, האם מזבח נחושת מלא אבנים מהווה קיום של הלכה זו?

מדברי ר' נתן נראה, שבשילה היתה חובה לעשות מזבח אבנים, אך מזבח נחושת מלא אבנים אף הוא כשר. לדעת רש"י, הברייתא בתורת כהנים חולקת עליו, וסוברת שבשילה לא היתה חובה כלל לעשותו של אבן. לפירוש השלישי הנ"ל בהבנת התירוץ הראשון בגמ', אין חולק על ר' נתן; ואילו לפירוש השני, לכל הדעות חובה לעשות של אבן, והמחלוקת היא האם חובה זו משמעה של אבן בלבד, או שגם מזבח נחושת מלא אבנים כשר. לפי תירוץ רנב"י, נראה שרב סובר שחובה לעשות מזבח שיהיה כולו אבן.

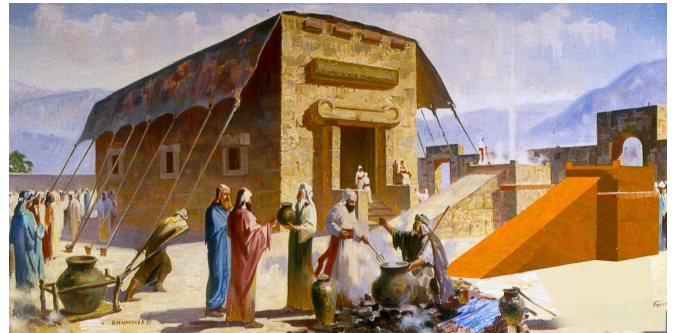
לכאורה, אין לנו מקור בתורה להבדיל בין שילה לבית עולמים, ולפי השיטה שבשילה "מזבח אבנים" התקיים במזבח נחושת מלא אבנים – גם במקדש ניתן לעשות כך¹². מכל מקום, נראה שתירוץ רנב"י הוא מסקנת הסוגיה, ולפיכך הכרעת ההלכה היא, שחובה לעשות מזבח עשוי

מהמזבח של משה, ומזבח הנחושת בשילה היה מזבח אחר. חק נתן). על פי זה, לכל הדעות המזבח בשילה לא היה כולו אבנים.

פירוש אחר באחרונים: לדעת רב וראב"י היה בשילה **מזבח אבנים בלבד**, כמשתמע ממשטות לשונם. התשובה "הוא דאמר כר' נתן" מוסבת על התורת כהנים, ולא על דברי רב, ופירושה, שברייתא זו ור' נתן סוברים שניתן היה לעשות מזבח נחושת מלא אבנים (תורת הקודש ח"א סי' לז, ד⁷). על פי זה, הכל מודים שהמזבח בשילה לא היה כמו במדבר.

יש מפרשים באופן שלישי, שעל פי דברי ר' נתן מתברר שאין בהכרח סתירה ומחלוקת בין "מזבח אבנים" לבין "מזבח נחושת", אלא הכל סוברים שהמזבח היה נחושת ומלא אבנים (שפת אמת; חמדת דניאל)⁸.

בשטמ"ק (אות ו) כתב שלדעת ר' נתן גם המזבח במדבר היה חלול ומילאו אותו בחנייתן, והאש לא נסתלקה כי היתה מונחת על שפת המזבח⁹. נראה מדבריו שבא ליישב את דברי ר' נתן עם הברייתא שהאש לא נסתלקה, וזה מתאים לאחד משני הפירושים האחרונים.

מזבח נחושת ליד מזבח אבנים במשכן שילה. לדעת רב נחמן בר יצחק היו בשילה שני מזבחות: האחד של נחושת, שנעשה במדבר, והוא היה המקור לאש של שמים גם לחברו, והשני של אבן, ושימש כמקום עיקרי להקטרה.

ב. רב נחמן בר יצחק: היו בשילה שני מזבחות, והאש ממזבח הנחושת לא בטלה לגמרי. נראה שפירש את דברי רב כפשטם, שהמזבח בשילה היה של אבנים בלבד, ולא כדברי ר' נתן, ולדעתו גם התורת כהנים סוברת כך, ולכן עלינו לומר שהיו שני מזבחות.

7. לכאורה אין זו דרך הגמ', להקשות מברייתא על אמורא ולתרוץ שהברייתא סוברת כתנא פלוני, אם לא הביאה דעת תנא אחר הסובר כרב. אלא שכאן כבר הביאה הגמ' את דברי ראב"י, ובעצם אין כאן קושיה ממש על רב, אלא הרי זה כמו "ורמינהו", והתירוץ "הוא דאמר כר' נתן" בא ללמד שקיימת מחלוקת על טיבו של המזבח בשילה. לפי פירושו (וכן לפי הפירוש הבא) מיושבת הערת רש"י בדה"ה הוא דאמר, מדוע לא תירצה הגמ' "הוא דאמר כראב"י".

8. הטעם לפירושם, שלא מובן ההכרח לומר שר' נתן חולק על התורת כהנים וסובר שהיו שני מזבחות נחושת. מאידך, הלשון "הוא דאמר" משמעה כרש"י, שרב מסתמך על תנא אחד כנגד השני.

9. משמע שסובר שלא היה גג למזבח הנחושת, ועיין מערכה קלז הערה 9.

10. כך לגרסתנו "נקט", לשון זכר, על המזבח. ברוב כתבי היד: "נקטא", על האש. יתכן שבגרסה זו תלויה השאלה להלן, היכן היתה ההקטרה.

11. כך כתב בעל "דעת יצחק" (במדבר טז, ו), ולמד מכאן שאפשר שיהיו שני מזבחות להקטרה במקדש, ומכל מקום, לדעתו אסור היה להקטיר עליהם בו זמנית (על פי במדבר רבה פרשה יח, ח: "אנו אין לנו אלא ה' אחד... ומזבח אחד"; ושם מקור הדברים בדברי הימים ב-ל, כב: "לפני מזבח אחד תשתחוו ועליו תקטירו").

12. במרומי שדה סובר אחרת, על פי דיוק מלשון הכתוב ג' פעמים "אבנים", שבפעם הראשונה, הרומזת לשילה, נאמר "אבנים" בלבד, ואילו בפעם השלישית, הרומזת לבית הבחירה, נאמר "אבנים שלמות", בלא פגימה, והדבר מתאים למזבח שכולו אבנים. נראה שהבין ש"אבנים שלמות" הם אבנים חלקות, ועניינו של הדין הוא שהאבנים תהיינה יפות, והדבר נצרך רק במזבח שאינו מחופה נחושת, ואבניו נראות (ראה כעין זה במערכה קכא הערה 5 בשם הזבח תודה).

עוד יש לומר, שגם אם מדאורייתא מזבח נחושת מלא אבנים נחשב כ"מזבח אבנים", בכל זאת סובר ר' נתן שבבית הבחירה יש לעשות מזבח אבנים בלבד.

מזבח בית ראשון

מזבח בית ראשון עשוי אבן. בתמונה נראה בית המקדש הראשון (ראה את עמודי "יכין ובוועז" ומכונות הנחושת), ובחצרו עומד מזבח אבנים, כפי שהיה בבית המקדש השני. זוהי הדעה המקובלת בדברי חז"ל.

המזבח בבית המקדש הראשון נקרא בכמה מקומות "מזבח נחושת": בהקמת המקדש נאמר: "ויעש מזבח נחושת עשרים אמה ועשרים אמה רחבו ועשר אמות קומתו" (דברי הימים-ב ד,א). ובחנוכת המקדש: "ביום ההוא קדש המלך את תוך החצר אשר לפני בית ה'... כי מזבח הנחושת אשר לפני

ה' קטן מהכיל את העולה ואת המנחה ואת חלבי השלמים" (מלכים-א ח,סד). ובפסוק המקביל בדברי הימים (ב ז,ז): "כי מזבח הנחושת אשר עשה שלמה לא יכול להכיל את העולה ואת המנחה ואת החלבים". וכן בימי המלך אחז, שהוסיף מזבח במקדש כתבנית מזבח בדמשק (מלכים-ב טז,טו): "ואת המזבח הנחושת אשר לפני ה' ויקרב מאת פני הבית... ויתן אותו על ירך המזבח צפונה. ויצוה המלך אחז את אוריה הכהן לאמר: על המזבח הגדול הקטר את עולת הבקר ואת מנחת הערב... ומזבח הנחושת יהיה לי לבקר". ובספר יחזקאל (ט,ב), במראה שחזה על הבית הראשון: "והנה ששה אנשים באים מדרך שער העליון... ויבאו ויעמדו אצל מזבח הנחושת".

בגמ' פירשו את הפסוקים הללו אחרת. הגמ' בשבת (נה,א) מביאה את הפסוק ביחזקאל ואומרת: "מזבח נחושת מי הוה?", ולפיכך פירשה: "ממקום שאומרים שירה לפני" ("בכלי נחושת". רש"י). הגמ' בזבחים (לעיל ס,א) מפרשת את הפסוק במלכים: "מזבח אבנים שעשה שלמה תחת מזבח הנחושת קטן הוה"¹⁵. רש"י (ד"ה הכי קאמר) מוסיף, שכך יש

אבנים בלבד¹⁵. אכן, כך פוסק הרמב"ם (הל' בית הבחירה א,ג): "המזבח אין עושין אותו אלא בנין אבנים, וזה שנאמר בתורה: 'מזבח אדמה תעשה לי' – שיהיה מחובר באדמה". מסקנה הלכתית אפשרית נוספת מן הסוגיה, על פי דברי רב פפא "אושפיזא הוה נקט", שאין מניעה לעשות מזבח נחושת לצד מזבח האבנים, ולהקטיר גם עליו¹⁴.

המזבח בגבעון

דרשת ר' אליעזר בן יעקב מג' פעמים "אבנים" מלמדת גם על מזבח נוב וגבעון. אולם בספר דברי הימים (ב א,ג-ו) נאמר: "וילכו שלמה וכל הקהל עמו לבמה אשר בגבעון, כי שם היה אהל מועד האלהים אשר עשה משה עבד ה' במדבר... ומזבח הנחושת אשר עשה בצלאל בן אורי בן חור שם לפני משכן ה' וידרשהו שלמה והקהל. ויעל שלמה שם על מזבח הנחושת לפני ה' אשר לאהל מועד". מפורש כאן שמזבח הנחושת היה בגבעון ושימש להקרבה, וכן משמע בגמ' לעיל ס,א: "מזבח אבנים שעשה שלמה תחת מזבח הנחושת", שמזבח גבעון היה מנחושת.

על פי הסבר הגמ' בדעת ראב"י ניתן לתרץ, שמזבח בצלאל היה אף הוא מלא אבנים (שלא כהסבר השני לעיל, בשם בעל תורת הקודש). לדברי רב נחמן בר יצחק, הסובר שבשילה היו שני מזבחות, מסתבר שגם בגבעון היו שניים, אך יש לשאול: כיצד יתיישב מעשהו של שלמה, המקריב על מזבח הנחושת, עם דעת "רבנן", שבשילה הקריבו רק על מזבח האבנים? נראה לומר, שגם לשיטתם מותר היה להקריב על מזבח הנחושת, אלא שבשילה, שהיתה קבועה יותר מנוב וגבעון, הקריבו על מזבח האבן, ואילו בגבעון הקריבו (גם) על של הנחושת.

במדרש ויקרא רבה (פרשה ז,ה) נאמר: "ואש המזבח תוקד בו" (ויקרא ו,ב) – תני בשם רבי נחמיה: קרוב למאה ושש עשרה שנה היתה האש מתוקדת בו (במזבח הנחושת), עזו לא נשרף ונחושתו לא ניתך". חשבון זה כולל את שנות המדבר, הגלגל ונוב וגבעון¹⁵. רבי נחמיה מבדיל, אפוא, בין המזבח בשילה, שהיה של אבנים, לבין של נוב וגבעון, שהיה מזבח הנחושת של בצלאל, והוא זה ששימש להקרבה ברציפות. מסתבר שרבי נחמיה חולק על ראב"י, וסובר שבגבעון לא נאמר דין "מזבח אבנים"¹⁶.

15. לפרטי החשבון עיין מערכה שו הערה 9.

16. כדעה זו נשמע מהרמב"ן (שמות כ,כא), על "ואם מזבח אבנים": "אם יגיע הזמן שתזכו לרשת הארץ ולבנות לי מזבח אבנים בבית הבחירה, השמר שלא תבנה אתהן גזית". יתכן שלדעתו גם בשילה לא היתה זו חובה, אלא רשות (ראה לעיל הערה 1). המלבי"ם (שמות כ,כב) סובר שזוהי גם דעת רב ור' נתן, שהזכירו מזבח אבנים רק לגבי שילה.

17. הדברים נאמרים לדעת ר' יהודה, הסובר שלמה קידש את כל רצפת העזרה להקטרה, והמזבח החדש שעשה שלמה הוא שהיה קטן. לעומת זאת לדעת ר' יוסי המזבח של משה הוא שהתברר כקטן מדי, ו"מזבח הנחושת" כפשוטו, ומכל מקום ברור שגם לדעתו מזבחו של שלמה היה מזבח אבנים, וכן כתב רש"י במלכים שם בדעתו.

המזבח בשילה היה ממוצע בין המשכן למקדש, כשם שמשכן שילה עצמו היה ממוצע בין משכן ומקדש: "בית אבנים מלמטון ויריעות מלמעלן" (להלן קיב,ב), ולכן צורת המזבח בשילה היא גם כבנין וגם ככלי, אבל בבית עולמים יש לעשותו לגמרי כבנין.

13. הדבר אינו ברור לגמרי, שכן התירוץ הראשון "הוא דאמר כר' נתן" נאמר מפי סתמא דגמרא, ולא מפי אמורא מסוים, ולפיכך יש מקום לומר שהתירוץ הראשון הוא "בתרא" ביחס לרנב". בעניין זה מצאנו מחלוקת ראשונים: דעת הרא"ש (שבת פ"א ס"י יח) שסתמא דגמרא עדיפה על פני אמורא המובא בסוף הסוגיה, והר"ף (שם) והרמב"ם (הל' תפילה ו,ה) חולקים.

14. ראה לעיל הערה 11. זאת, בתנאי שגם מקומו של המזבח השני יתקדש למזבח, ראה להלן מערכה קמד. מצינו כיוצא בזה במעשהו של אחז, ראה להלן, אבל כמובן אין ממנו ראיה להלכתא, ועיין איכה רבה פרשה ב,ג: "עומד ומזכיר חטאין של אחז" וכו'.

לדעת הרד"ק, אלא כוונתה שמכיוון שעיקרו של המזבח הוא אבנים – ראוי לקוראו מזבח אבנים (כשם שרוב בגמי' כאן מדבר על "מזבח אבנים" והגמי' מפרשת את דבריו, לפי רש"י, על נחושת מלא אבנים)²⁰. על פי דרכו יתכן לומר אחרת, שתיאורו של ר' נתן נועד ליישב את פשט הפסוקים הנ"ל על מזבח נחושת באופן אחר מזה של הגמי' בשבת, שבבית ראשון אכן היה מזבח נחושת, אך מלא אבנים. נמצא, שסתימת הסוגיות כדעה שהמזבח בבית ראשון היה של אבן בלבד, אבל מצינו בדברי חז"ל גם דעה החולקת בדבר.

סיכום

הפסוק "ואם מזבח אבנים תעשה לי" התפרש שזוהי חובה, אלא שהיא חלה מזמן מסוים ואילך. רבי אליעזר בן יעקב קובע שהמצוה לבנות מזבח אבנים חלה כבר בשילה בנוב ובגבעון. בתורת כהנים (על פי הסתמא דגמי' ופירוש רש"י) יש שיטה אחרת, לפיה בשילה נוב וגבעון היה מזבח הנחושת של משה. שיטה שלישית של רבי נחמיה (בויקרא רבה) מחלקת בין המקומות הללו: בשילה היה מזבח אבנים, אך בנוב וגבעון היה המזבח של משה.

הגמרא מעלה אפשרויות שונות לשילוב בין מזבח אבנים למזבח נחושת בשילה: מזבח נחושת מלא אבנים (רבי נתן; ולדעת רש"י זוהי גם שיטת רב וראב"י); או שני מזבחות, האחד מנחושת והשני מאבנים (רב, לדעת רב נחמן בר יצחק). נראה שדעות אלו חלוקות בשאלה האם "מזבח אבנים" שנאמר בתורה פירושו אבנים בלבד, או גם שילוב של אבנים עם ציפוי נחושת כשר. הרמב"ם פוסק שיש לבנות את המזבח מאבנים בלבד.

מן הסוגיה משתמע שהחובה לעשות "מזבח אבנים" איננה שוללת את קיומו של מזבח נוסף מחומר אחר, ואפשר אף להקטיר עליו, וכך מסתבר מן הכתובים על מזבח גבעון.

פשטי הפסוקים על בית ראשון מורים שהיה מצופה נחושת, וכך נקטו כמה מפרשים (רד"ק, אברבנאל, משמע בגר"א), והדבר מובן לשיטת רבי נתן. בגמרא בכמה מקומות הסבירו את הפסוקים באופן אחר, לפיהם גם מזבח בית ראשון היה מאבנים, וכשיטה שנפסקה להלכה ברמב"ם.

¹⁸ שלדעת הגר"א מותר לצפות את מזבח האבנים בנחושת.

²⁰ אולם, כאמור, יש מקום לפרש שרוב לא התכוון לדברי ר' נתן. מעבר לכך, מסתבר שמזבח נחושת מלא אבנים ראוי להיקרא גם "מזבח נחושת", כשם שמזבח של משה, נחושת מלא אדמה, נקרא "מזבח נחושת" וגם "מזבח אדמה". לפיכך, קשה מאד לפרש את תמיהת הגמי' "מזבח נחושת מי הוה" כפי שפירש. ועוד: מלשונו של ר' נתן "מזבח של שילה" משתמע שמזבח בית עולמים לא היה של נחושת, ולכל היותר יש ללמוד מדבריו שלהלכה מותר לעשותו של נחושת מלא אבנים.

לפרש גם את הפסוק בדברי הימים על המזבח שעשה שלמה, "ומשום דקאי במקום מזבח הנחושת, וחילופו הוא, קרי ליה מזבח הנחושת"¹⁸. במדרש תנחומא (תרומה סי' יא) אמרו על כך: "ולפי שהיה יודע [שלמה] שמזבח הנחושת שעשה משה היה חביב לפני הקב"ה הוציא שם המזבח שבנה מזבח הנחושת". נראה שכוונת המדרש לומר שלא רק הפסוקים קראו כך למזבח, אלא זה היה שמו בפי העם.

מזבח בית ראשון עשוי אבן ומצופה נחושת. בכמה מקראות מכונה מזבח בית ראשון "מזבח נחושת", ולדעת כמה מפרשים היה מאבן ומצופה נחושת. אפשר שדברי רבי נתן בסוגיה כאן אודות מזבח של שילה, שהיה של אבן ומצופה נחושת, נועדו גם להסביר את מזבח בית ראשון.

לעומת זאת, יש מפרשני המקרא שנקטו ששלמה אכן עשה מזבח נחושת (רד"ק מלכים-א ח,סד; רלב"ג שם: "שהיה מצופה נחושת, אבל תחתיו היה של אבנים שלמות כמו שנוכר בתורה"; אברבנאל שם; ועיין בעל הטורים ויקרא ו,19). בעל 'שלטי גבורים' (פרק כו) מוסיף, שמזבח האבנים הוקף במסגרת עצי ארו

מצופים נחושת. לדעתו, שלמה המלך עשה כן משום שהיתה לו נחושת רבה (מלכים-א ז,מו), ואילו עולי בבל לא עשו כן בבית שני רק משום שלא השיגו נחושת.

היעב"ץ (שאילת יעבץ ח"א סי' קח) דחה דעה זו, המנוגדת לדברי חז"ל. אולם בפירוש הגר"פ על ספר המצוות לרס"ג (ח"ג עמ' 404) הביא ראיה לדעת הרד"ק וסיעתו מדברי ר' נתן בסוגיה כאן, שמזבח של שילה היה נחושת ומלא אבנים, ומשמע שאף זה בכלל "מזבח אבנים" (בפרט על פי רש"י, שר' נתן סובר כראב"י הדורש "אבנים"). עוד כתב, שלדעת ר' נתן לא רק המזבח בשילה היה מצופה נחושת, אלא גם מזבח בית עולמים, שהרי כולם נלמדים מ"אבנים" ואין לחלק ביניהם. לדעתו גם הגמי' בשבת הנ"ל, התמיהה "מזבח הנחושת מי הוה", אינה סותרת בהכרח

¹⁸ כך פירש רש"י ביחזקאל גם את הפסוק שם, ולא כגמי' בשבת. לגבי הפסוק במלכים על המזבח שהזיז אחז ממקומו, כותב רש"י שם שאי אפשר לפרש כך, שכן מזבח אבנים אינו ניתן להזזה אלא יש להורסו. לפיכך כתב שהכוונה לכלי המזבח, הכיורות והמכונות.

¹⁹ כדעה זו משמע גם בפירוש הגר"א (אדרת אליהו) לדברי הימים-ב טו,ח: "ויחדש [המלך אסא] את מזבח ה' – היינו שעשה מהם [משיקוצי עבודה זרה שביער אסא] ציפוי למזבח, כדרך שמצינו בקורח: 'וירקעום ציפוי למזבח'". מן הפסוקים שם ברור שמדובר במעשה שנעשה כהלכה, ועל פי הנביא עודד, ונראה